

ריכוזיות ותחרותיות במערכת הבנקאות בישראל במהלך השנים 2000-2014: ניתוח עיתי והשוואתי

אלי אמיר

איתי שרוני

איתי שרוני, רואה חשבון, הוא תלמיד דוקטורט בהתמחות מימון-חשבונאות בבית הספר למנהל עסקים בפקולטה לניהול ע"ש קולר באוניברסיטת תל אביב. לשרוני תואר ראשון בכלכלה וחשבונאות ותואר שני במנהל עסקים (M.Sc) שאותו סיים בהצטיינות יתרה, שניהם מאוניברסיטת תל אביב. שרוני מלמד בפקולטה לניהול ע"ש קולר קורסים במימון, חשבונאות וניתוח דוחות כספיים, ואף פרסם מספר ספרים מובילים בתחומים אלו.

פרופסור אלי אמיר, רואה חשבון, הוא בוגר החוגים לחשבונאות וכלכלה באוניברסיטת תל אביב, וראש הקתדרה לכלכלה פיננסית ע"ש מקס וסטפי פרלמן בפקולטה לניהול ע"ש קולר באוניברסיטת תל אביב. בעבר שימש פרופסור וראש החוג לחשבונאות ב-London Business School, פרופסור חבר באוניברסיטת קולומביה בניו-יורק וראש הוועדה המקצועית של המוסד הישראלי לתקינה בחשבונאות.

תקציר

המאמר בוחן את רמת הריכוזיות והתחרותיות של מערכת הבנקאות בישראל, לאורך זמן ובהשוואה למדינות אחרות בעולם, במהלך השנים 2000-2014. באמצעות שימוש במדדים כלכליים למדידת ריכוזיות ותחרותיות אנו מראים כי מערכת הבנקאות בישראל הינה ריכוזית יותר הן לאורך זמן והן לעומת מדינות אחרות בעולם, ומתאפיינת ברמת תחרותיות ממוצעת יחסית אליהן (תחרות מונופוליסטית). כמו כן, המאמר מציע סיבות אפשריות לריכוזיות של שוק הבנקאות בישראל ודן באופן שבו הרגולציה הקיימת מתמודדת עמה לשם הפיכתו לענף תחרותי יותר.

ריכוזיות יותר ביחס למדינות מערביות אחרות ומתאפיינת ברמת תחרותיות ממוצעת יחסית אליהן. תוצאות אלה תואמות את מרבית ממצאיו של מחקר קודם על מערכת הבנקאות בישראל (Ruthenberg, 2008). כמו כן, המאמר דן בסיבות לריכוזיות של שוק הבנקאות בישראל ובאופן שבו מתמודדת עמה הרגולציה הקיימת לשם הפיכתו לענף תחרותי יותר.

מערכת הבנקאות בישראל – נתונים חשובנאיים

ענף הבנקאות בישראל כולל שמונה קבוצות בנקאיות בלבד: בנק הפועלים, בנק לאומי, בנק דיסקונט, בנק מזרחי-טפחות, הבנק הבינלאומי הראשון, בנק איגוד, בנק ירושלים ובנק דקסיה. בשלב הראשון נתאר את מערכת הבנקאות בישראל בעזרת נתונים חשובנאיים. בחרנו להשתמש בשלושה נתונים תוצאתיים מדוחות רווח והפסד של הבנקים (הכנסות מריבית נטו, הכנסות שאינן מריבית ורווח נקי) ובשלושה נתונים ממאזני הבנקים (אשראי לציבור, ערך בספרים של הנכסים וערך בספרים של ההון העצמי) הנתונים אינדיקציה על צמיחת סקטור הבנקאות בישראל.

לוח מספר 1 מציג את התפלגות המדדים החשובנאיים עבור המערכת הבנקאית כולה בכל אחת מהשנים 2010-2015. הנתונים בלוח מצביעים על צמיחה כללית של סקטור הבנקאות בישראל לאורך השנים הנדונות. הרווח הנקי (הנומינלי) של המערכת הבנקאית כולה עלה בשיעור של כ-27% במהלך התקופה, עד לרמה ממוצעת של כ-7 מיליארד ש"ח בשנה. הגידול ברווח הנקי נבע בעיקר מגידול מצטבר בשיעור של כ-21% בהכנסות שאינן מריבית (בעיקר הכנסות מעמלות), שהן, בממוצע, כ-40% מסך ההכנסות של כל הבנקים בישראל. לעומת זאת, הכנסות הבנקים מריבית (נטו) במהלך התקופה רשמו גידול של 2% בלבד, ממצא התואם את השיעור הנמוך של ריבית בנק ישראל בשנים אלה. מעבר לכך, סך שווי הנכסים ושווי ההון העצמי של המערכת הבנקאית בישראל עלו בתקופה האמורה בשיעור של כ-29% וכ-35%, בהתאמה,

לענף הבנקאות מאפיינים ייחודיים המבדילים אותו משווקים ומענפים מסורתיים אחרים. ראשית, בשל אופי פעילותם כמתוכנים פיננסיים, בנקים נחשבים לבעלי רמת מינוף גבוהה מאוד ביחס למרבית הענפים. שנית, בשל רמת המינוף הגבוהה ויחסי הגומלין שיש לבנקים עם הכלכלה כולה, חשוף ענף הבנקאות לרגולציה ולפיקוח מחמירים במיוחד. שלישית, בנקים פועלים בסביבה של חוסר ודאות גדולה ביחס לסקטורים אחרים, אשר באה לידי ביטוי במוצרים ובשירותים בעלי רמת מורכבות גבוהה המקשה לבצע תחזיות לגבי ביצועיהם העתידיים. לבסוף, בשל חסמי כניסה גבוהים יחסית, ענף הבנקאות נחשב ריכוזי יותר ותחרותי פחות מענפים מסורתיים אחרים. לא מן הנמנע כי למאפיינים אלו השפעה מהותית על התפתחות הענף, יציבותו, מידת החדשנות בו ועל רמת היעילות שלו.

עקב חשיבות המערכת הבנקאית, למידת הריכוזיות והתחרותיות השוררות בה יש חשיבות מיוחדת, והן מהוות מוקד להתעניינות מצד גורמים שונים הקשורים לענף (לדוגמה, השווקים הפיננסיים, רשויות הפיקוח, התקשורת וגם הנהלות הבנקים). סוגיה זו הולכת וצוברת תאוצה במרוצת השנים האחרונות, בעיקר עקב התנברות הגלובליזציה, האחדת השירותים הפיננסיים הניתנים על ידי בנקים והשינויים הטכנולוגיים התכופים בענף.

מערכת הבנקאות בישראל מתאפיינת במספר מועט של שחקנים, עד כי שתיים וחמש הקבוצות הבנקאיות הגדולות בענף שולטות על כ-60% ו-96%, בהתאמה, מכמות הנכסים, האשראי והרווחים של המערכת כולה. מבנה ריכוזי כזה מאפשר לבנקים הגדולים לנצל את הכוח שברשותם לשם קביעת מחירים גבוהים יותר מאלו שהיו מתקבלים אילו השוק היה מצוי בשיווי משקל תחרותי.

מאמר זה מתמקד בנייתו רמת הריכוזיות והתחרותיות של מערכת הבנקאות בישראל. המאמר בוחן את השתנות רמת הריכוזיות והתחרותיות בישראל לאורך זמן ובהשוואה ל-21 מדינות אחרות בעולם בשנים 2000-2014. באמצעות שימוש במדדים כלכליים מקובלים למדידת ריכוזיות ותחרותיות, אנו מראים כי מערכת הבנקאות בישראל היא

לרמה של כ-1.45 טריליון ש"ח וכ-100 מיליארד ש"ח, בהתאמה, בשנת 2015. בנוסף, האשראי שמספקים בנקים לציבור בישראל עלה בשיעור של כ-21% בשנים 2010-2015 לרמה ממוצעת של כ-850 מיליארד ש"ח בשנה.

לוח מספר 2 מציג את התפלגות המזדים החשבונאיים במרוצת השנים 2010-2015 עבור כל אחת משמונה הקבוצות הבנקאיות בישראל בכל אחת מהשנים. הנתונים בלוח מצביעים על כך ששני הבנקים הגדולים בישראל (בנק הפועלים ובנק לאומי) חולשים יחדיו על כ-60% מכל הפעילות של המערכת הבנקאית (הכנסות, רווח נקי, אשראי לציבור, נכסים והון עצמי), כאשר שלושת הבנקים הבאים אחריהם (בנק דיסקונט, בנק מזרחי-טפחות והבנק הבינלאומי) מחזיקים בנתח שוק מצטבר של כ-36% מהענף. לבסוף, שלושת הבנקים הקטנים בישראל (בנק איגוד, בנק ירושלים ובנק דקסיה) מסתפקים בנתח שוק של כ-4% בלבד. זאת ועוד, הנתונים המופיעים בלוח מראים שקיימים פערים משמעותיים במזדים

השונים בין חמשת הבנקים הגדולים לבין שלושת הבנקים הקטנים (באופן מצטבר). בפרט, ניתן לראות כי הבנקים הגדולים בישראל חולשים על כ-96% משווי הנכסים, ההון העצמי, היקף האשראי ורמת הפעילות (הכנסות ורווח נקי) בענף כולו, כאשר שלושת הבנקים הקטנים פועלים בחתכים נמוכים בהרבה, ומספקים כ-4% בלבד מסך הנכסים, האשראי והרווחים הקיימים במערכת. ברור שמדובר בענף ריכוזי, שבו שני בנקים בלבד חולשים על כ-2/3 מהענף, וחמשת הבנקים הגדולים חולשים כמעט על הענף כולו.

נציין כי ההתפלגות הלא שוויונית של המזדים החשבונאיים בין הבנקים השונים בישראל בשנים 2010-2015 היא תופעה הרווחת בשוק כבר מעל לעשור. תימוכין לכך אף ניתן למצוא במאמרו של Ruthenberg (Ruthenberg, 2008), אשר בדק את רמת הריכוזיות של ענף הבנקאות בישראל בין השנים 1993-2006. במאמרו זה מצא Ruthenberg כי מערכת הבנקאות בישראל מתאפיינת ברמת ריכוזיות גבוהה, ולפיה שני

לוח 1: מזדים חשבונאיים של כל המערכת הבנקאית בישראל במהלך השנים 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	ממוצע	שינוי
הכנסות ריבית, נטו	25,114	26,035	26,475	26,224	25,826	25,574	25,874	2%
הכנסות שאינן מריבית	16,350	15,456	17,126	18,168	18,389	19,762	17,542	21%
רווח נקי	6,798	7,297	6,272	7,285	6,425	8,612	7,115	27%
אשראי לציבור, נטו	773,748	826,091	843,686	853,496	890,568	937,266	854,142	21%
סך הנכסים	1,122,097	1,234,895	1,280,499	1,308,092	1,392,891	1,452,231	1,298,451	29%
סך ההון העצמי	74,074	75,745	83,181	86,724	92,562	99,794	85,347	35%

הסבר: הנתונים נלקחו מהדוחות הכספיים של הבנקים בישראל, והם מוצגים במיליוני ש"ח. "הכנסות ריבית, נטו" מחושבות כהפרש בין הכנסות הריבית להוצאות הריבית של הבנק במהלך השנה. "הכנסות שאינן מריבית" כוללות הכנסות מעמלות והכנסות אחרות שאינן מריבית. "רווח נקי" הוא סך הרווח המיוחס לבעלי מניות התאגיד הבנקאי. "אשראי לציבור נטו" מחושב כאשראי שמעניק הבנק ללקוחותיו בניכוי הפרשות להפסדי אשראי. "סך הנכסים" מחושב כסכום כל הנכסים המופיעים במאזן הבנק. "סך ההון העצמי" מחושב כהפרש בין סך כל הנכסים לסך כל ההתחייבויות המופיעים במאזן הבנק. טור "ממוצע" הוא הערך הממוצע של המזד החשבונאי הרלוונטי במהלך השנים 2010-2015. טור "שינוי" הוא הגידול המצטבר באחוזים בערך המזד החשבונאי משנת 2010 עד שנת 2015.

לוח 2: התפלגות מדדים חשבונאיים בין הקבוצות הבנקאיות בישראל במהלך השנים 2010-2015

ממוצע	2015	2014	2013	2012	2011	2010	
הכנסות ריבית, נטו							
30.8%	30.8%	30.1%	30.3%	30.8%	31.1%	31.7%	בנק הפועלים
27.9%	27.8%	28.5%	28.1%	28.0%	27.3%	27.8%	בנק לאומי
17.0%	16.5%	16.3%	16.2%	16.8%	17.7%	18.1%	בנק דיסקונט
12.6%	13.8%	13.1%	13.2%	12.1%	11.9%	11.5%	בנק מזרחי טפחות
8.1%	7.6%	8.1%	8.3%	8.5%	8.4%	7.6%	הבנק הבינלאומי
2.4%	2.2%	2.2%	2.5%	2.5%	2.5%	2.4%	בנק איגוד
0.8%	0.7%	1.2%	1.0%	0.9%	0.7%	0.5%	בנק ירושלים
0.4%	0.4%	0.5%	0.4%	0.4%	0.4%	0.4%	בנק דקסיה
הכנסות שאינן מריבית							
32.1%	32.8%	34.0%	31.5%	32.0%	32.3%	29.9%	בנק הפועלים
29.0%	31.9%	28.0%	29.9%	27.9%	27.0%	29.2%	בנק לאומי
17.9%	15.4%	17.1%	18.5%	19.0%	19.0%	18.3%	בנק דיסקונט
9.0%	9.4%	8.8%	8.3%	9.2%	9.8%	8.8%	בנק מזרחי טפחות
9.1%	7.8%	9.1%	9.2%	9.0%	9.0%	10.5%	הבנק הבינלאומי
2.1%	1.9%	2.1%	2.0%	2.1%	2.0%	2.5%	בנק איגוד
0.7%	0.6%	0.8%	0.6%	0.7%	0.8%	0.8%	בנק ירושלים
0.1%	0.1%	0.2%	0.2%	0.2%	0.1%	0.1%	בנק דקסיה
רווח נקי							
36.7%	35.1%	42.2%	34.2%	40.5%	36.7%	31.7%	בנק הפועלים
26.7%	33.3%	22.2%	27.9%	15.3%	26.5%	34.9%	בנק לאומי
11.1%	9.4%	8.5%	11.9%	13.6%	12.3%	11.2%	בנק דיסקונט
15.2%	13.9%	17.5%	15.5%	17.7%	14.6%	12.1%	בנק מזרחי טפחות
7.2%	5.6%	7.4%	7.7%	9.3%	6.6%	6.6%	הבנק הבינלאומי
1.6%	1.7%	0.4%	1.9%	2.0%	1.7%	2.2%	בנק איגוד
0.6%	0.5%	1.0%	0.2%	0.5%	0.6%	0.5%	בנק ירושלים
0.9%	0.7%	0.9%	0.8%	1.1%	0.9%	0.9%	בנק דקסיה
אשראי לציבור, נטו							
29.6%	29.7%	29.6%	29.5%	29.5%	29.8%	29.1%	בנק הפועלים
28.5%	27.9%	28.4%	28.2%	28.6%	29.2%	28.9%	בנק לאומי
14.0%	13.6%	13.5%	13.6%	13.9%	14.1%	15.3%	בנק דיסקונט
15.6%	17.0%	16.6%	16.2%	15.2%	14.4%	13.8%	בנק מזרחי טפחות
7.9%	7.7%	7.7%	8.0%	8.0%	7.9%	8.2%	הבנק הבינלאומי
2.6%	2.4%	2.4%	2.6%	2.8%	2.8%	2.8%	בנק איגוד
1.1%	1.1%	1.1%	1.1%	1.1%	1.1%	1.0%	בנק ירושלים
0.7%	0.7%	0.7%	0.7%	0.7%	0.7%	0.7%	בנק דקסיה
סך הנכסים							
29.2%	29.7%	29.3%	29.1%	29.4%	28.9%	28.6%	בנק הפועלים
29.0%	28.7%	28.5%	28.7%	29.4%	29.6%	29.3%	בנק לאומי
15.5%	14.1%	14.9%	15.3%	15.7%	16.4%	16.5%	בנק דיסקונט
13.2%	14.4%	14.3%	13.7%	12.7%	12.2%	11.9%	בנק מזרחי טפחות
8.5%	8.6%	8.5%	8.5%	8.2%	8.2%	9.0%	הבנק הבינלאומי
3.0%	2.8%	2.9%	3.0%	3.0%	3.2%	3.1%	בנק איגוד
1.0%	1.0%	1.0%	1.0%	1.0%	0.9%	0.9%	בנק ירושלים
0.7%	0.6%	0.7%	0.7%	0.6%	0.7%	0.7%	בנק דקסיה
סך ההון העצמי							
32.5%	33.3%	33.7%	33.2%	32.3%	31.6%	30.7%	בנק הפועלים
29.9%	29.2%	28.2%	29.0%	29.9%	31.2%	31.9%	בנק לאומי
14.3%	13.7%	14.0%	13.8%	14.4%	14.6%	15.0%	בנק דיסקונט
11.3%	12.4%	12.2%	11.7%	11.0%	10.5%	10.1%	בנק מזרחי טפחות
7.8%	7.4%	7.6%	8.0%	8.0%	7.8%	7.9%	הבנק הבינלאומי
2.6%	2.4%	2.5%	2.6%	2.6%	2.6%	2.7%	בנק איגוד
0.8%	0.8%	0.8%	0.8%	0.8%	0.8%	0.9%	בנק ירושלים
0.9%	0.9%	0.9%	0.9%	0.9%	0.8%	0.8%	בנק דקסיה

הסבר: הנתונים נלקחו מהדוחות הכספיים של הבנקים בישראל. המדדים החשבונאיים השונים מוגדרים באופן דומה לזה שבטוח 1.

הבנקים הגדולים במערכת חולשים יחדיו על כ-60% מהשוק כולו, ממצא המצביע על כך שענף הבנקאות בישראל מתאפיין בריכוזיות יתר כבר מספר עשורים.

מדדים למדידת ריכוזיות ותחרותיות

הספרות האקדמית מונה מספר מדדים כלכליים שבאמצעותם ניתן למדוד את רמת הריכוזיות (centralization) והתחרותיות (competitiveness) של מערכת הבנקאות. תחילה נציג מדדי ריכוזיות ולאחר מכן מדדי תחרותיות.

נניח שקיימת מערכת בנקאית שבה פועלים n בנקים שונים. נגדיר את s_i כנתח השוק היחסי של בנק i מנפח המערכת הבנקאית כולה, כאשר נתח שוק נמדד, בדרך כלל, באמצעות שווי הנכסים, שווי ההון העצמי או כמות האשראי לציבור של כל בנק. על פי מאמרם של Bikker and Haaf (Bikker and Haaf, 2002), עושה הספרות האקדמית שימוש בשני מדדים עיקריים לצורך מדידת רמת הריכוזיות של המערכת הבנקאית: מדד "ריכוזיות הבנק ה- k " (CR_k), ומדד "הרפינדל-הירשמן" (HHI). ככל שהערך המחושב עבור כל אחד משני המדדים (CR_k ו- HHI) גבוה יותר, כן רמת הריכוזיות של המערכת הבנקאית נחשבת לגבוהה יותר, ולהפך.

בהתאם למדד CR_k , רמת הריכוזיות של מערכת הבנקאות מחושבת לפי נתח השוק המצטבר של k הבנקים הגדולים ביותר במערכת, באופן הבא:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k s_i$$

היתרון העיקרי של שימוש במדד CR_k נובע מהעובדה שמדובר במדד "קרדינלי", קרי מדד אשר ניתן להסתמך על ערכו האבסולוטי, ולא רק להשתמש בו באופן השוואתי. מנגד, אחד החסרונות הבולטים של המדד הוא שאינו מביא בחשבון את כל הבנקים הקיימים במערכת בעת חישוב רמת הריכוזיות.

בהתאם למדד HHI , רמת הריכוזיות של מערכת הבנקאות מחושבת לפי סכום ריבועי נתח השוק היחסי של

כל הבנקים הקיימים במערכת, באופן הבא:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

היתרון העיקרי של מדד HHI הוא שהוא מביא בחשבון את כל הבנקים הפועלים במערכת הבנקאית. מנגד, אחד החסרונות של מדד זה הוא שמדובר במדד "אורדינלי", קרי מדד אשר לא ניתן להסתמך על ערכו האבסולוטי (ניתן להשתמש בו אך ורק באופן השוואתי).

הספרות האקדמית מבחינה בין שתי גישות שונות למדידת רמת התחרותיות במערכת הבנקאית: "גישת המבנה" (structural) ו-"הגישה הישירה" (non-structural). שתי גישות אלה נבדלות זו מזו באופן שבו הן מתייחסות לגורמים המניעים תחרות. גישת המבנה היא גישה מאקרו-כלכלית, ולפיה תחרותיות המערכת הבנקאית קשורה באופן ישיר למידת הריכוזיות בה. קשר זה בא לידי ביטוי באמצעות "כוח השוק", הקושר בין מידת ריכוזיות המערכת הבנקאית לבין יכולת ההתאגדות של בנקים בינם לבין עצמם לשם השגת ביצועים טובים יותר. לעומת זאת, הגישה הישירה היא גישה מיקרו-כלכלית, ולפיה רמת התחרותיות אינה נגזרת ממבנה המערכת הבנקאית (מידת הריכוזיות בה) אלא מגורמים כלכליים שונים המשפיעים על פונקציית הרווח של כל אחד מהבנקים הפועלים במערכת. נציין כי הגישה הנפוצה יותר מבין השתיים בספרות האקדמית לצורך מדידת רמת תחרותיות המערכת הבנקאית היא הגישה הישירה שאותה נקטנו גם אנו במאמר זה.¹

1 במהלך העשורים האחרונים, מאמרים רבים נקטו את הגישה הישירה לצורך מדידת רמת התחרותיות במערכת בנקאיות שונות ברחבי העולם, ביניהם ניתן למנות את: (Ruthenberg, 2008) בישראל, (Vesala, 1995) בפילנד, (Hondroyannis et al., 1999) ביוון, (Coccorese, 2004) בצרפת, (De Bandt and Davis, 2000) באיטליה, (Mkrtchyan, 2005) בארמניה, (Yuan, 2006) בסין, (Günlalp, 2006) בטורקיה, (Gutiérrez de Rozas, 2007) בספרד, (Matthews et al., 2007) באנגליה, (Park, 2009) בקוריאה, (Al-Muharrami, 2009) בערב הסעודית, (Biekpe, 2011) בגאנה, (Mercan, 2012) בניאוריה, (Olszak et al., 2013) בפולין, (Kashi and Jamal, 2014) באינדונזיה, (Arrawatia and Arun, 2014) בהודו, (Repon and Zahidul, 2016) בבנגלדש.

בטווח שבין 0 ל-2.1 יש לציין כי בדומה למדדי הריכוזיות, יש יחס ישר בין מדד ה- PR לבין רמת התחרותיות של המערכת הבנקאית (כלומר, ככל שהמדד המחושב גבוה יותר, כן רמת התחרותיות של המערכת הבנקאית נמדדת כגבוהה יותר). למרות זאת, מבחינה אפריורית, הקשר הסיבתי בין ריכוזיות לתחרותיות הוא קשר הפוך (שלילי), שכן מערכת ריכוזית יותר נחשבת (בדרך כלל) תחרותית פחות, ולהפך.

ניתוח ריכוזיות ותחרותיות – ישראל לעומת העולם

האם רמת הריכוזיות והתחרותיות של המערכת הבנקאית בישראל גבוהה או נמוכה? כדי לענות על שאלה זו בחרנו להשוות את שלושת המדדים שהוצגו לעיל (HHI, CR_k ו- PR) בין הסקטור הבנקאי בישראל לבין זה של 21 מדינות מערביות אחרות במהלך השנים 2000-2014. מדגם המדינות שבחרנו מבוסס על זה שבאמרו של Ruthenberg (Ruthenberg, 2008), אשר בדק והשווה את רמת הריכוזיות והתחרותיות של ענף הבנקאות בישראל ביחס למדינות אחרות בעולם בין השנים 1993-2006.

כדי לקבל תמונה השוואתית המביאה בחשבון גם את גודל השוק במדינה שאנו בוחנים, פיצלנו את מדגם המדינות לשלוש קבוצות גודל, בהתאם למספר הממוצע של הקבוצות הבנקאיות הפעילות במערכת במהלך התקופה. בקבוצה הראשונה ("מערכת קטנה") כללנו מדינות שבהן פועלות עד 20 קבוצות בנקאיות, בקבוצה השנייה ("מערכת בינונית") כללנו מדינות שבהן פועלות בין 21 ל-110 קבוצות בנקאיות, ואילו בקבוצה השלישית ("מערכת גדולה") כללנו מדינות שיש בהן מעל 110 קבוצות בנקאיות. הנתונים נלקחו מתוך המאגר BANKSCOPE, והם כוללים בנקים מסחריים ותאגידיים בנקאיים בלבד.

לוח מספר 3 מציג את רשימת מדינות המדגם, תוך סיווג לקבוצות הגודל המתאימות, בהתאם למספר הקבוצות

המדד המרכזי והנפוץ ביותר למדידת רמת התחרותיות של מערכת הבנקאות בנישה הישירה מתבסס על המודל של Panzar and Rosse (Panzar and Rosse, 1987). מודל זה יוצא מתוך פונקציית הרווח של הבנק ומתבסס על הנחה שלפיה כל הבנקים בשוק ממקסמים את רווחיהם באמצעות השוואה בין הכנסתם השולית (R') לבין עלותם השולית (C'), באופן הבא:

$$R'(x, n, z) = C'(x, w, t)$$

כאשר: x הוא תפוקת הבנק, n הוא מספר הבנקים במערכת, w הוא וקטור של m מחירי גורמי הייצור של הבנק, z - וקטור של משתנים המשפיעים על פונקציית ההכנסות של הבנק, ו- t - וקטור של משתנים המשפיעים על פונקציית העלות של הבנק.

בהתאם למודל של Panzar and Rosse (Panzar and Rosse, 1987), השינוי בהכנסות הבנק, אשר נובע משינויים במחירי גורמי הייצור שלו, משמש אומדן לכוח השוק של הבנק. כפועל יוצא, מגדיר המודל את מדד ה-"PR H-statistics" (PR), המחושב כסכום הנמישויות של הכנסות הבנק ביחס למחיריהם של כל גורמי הייצור שאליהם הוא חשוף, באופן הבא:

$$PR = \sum_{k=1}^m \left(\frac{\partial R^*}{\partial w_k} \right) \frac{w_k}{R^*}$$

חשוב להדגיש כי ערך מדד ה- PR משמש אינדיקציה לרמת התחרותיות של המערכת הבנקאית, באופן הבא: במצב של "מונופול", עלייה במחירי גורמי הייצור של הבנק מגדילה את העלות השולית שלו, מקטינה את תפוקתו ומעלה את מחירי השירותים הבנקאיים בענף. בהנחה שגמישות הביקוש לאשראי גדולה מיחידתית, רווחי הבנק צפויים לקטון, ולכן מתקבל כי ערך מדד ה- PR במקרה זה צפוי להיות שלילי (או אפס). לעומת זאת, במצב של "תחרות משוכללת", עלייה במחירי גורמי הייצור של הבנק מגדילה את העלות השולית ואת ההכנסות שלו באותו יחס בדיוק, ללא שינוי בתפוקתו. כפועל יוצא, רווחי הבנק אינם צפויים להשתנות כלל, ולכן מתקבל כי ערך מדד ה- PR במקרה זה צפוי להיות שווה ל-1. לבסוף, בכל אחד ממצבי הביניים (לדוגמה, תחרות בין מעטים או "תחרות מונופוליסטית") מתקבל כי ערך מדד ה- PR צפוי לנוע

2 המונח "תחרות מונופוליסטית" (monopolistic competition) נלקח מתוך מאמרו של Ruthenberg (Ruthenberg, 2008), והוא מתייחס לשוק שיש בו תחרות בין מספר מצומצם של שחקנים (בין שוק מונופוליסטי לשוק בתחרות משוכללת).

בנקאיות בלבד בממוצע במהלך התקופה).

לוח מספר 4 מציג את מדדי הריכוזיות הממוצעים (CR_3 , CR_5 , CR_{10}) ואת מדד HHI החציוני במהלך השנים 2014-2000, מדדים שחושבו עבור כל אחת ממדינות המדגם. הנתונים המופיעים בלוח מראים כי מדד ה- CR_k שחושב עבור מערכת הבנקאות בישראל (בכל הרמות שנבדקו) גבוה מזה של ממוצע מדינות המדגם (58% לעומת 54% במדד CR_2 , 74% לעומת 66% במדד, 92% לעומת 80% במדד CR_5 , ו-100% לעומת 90% במדד CR_{10}). לעומת זאת, מדד ה- HHI שחושב עבור ישראל (0.21) קרוב מאוד למדד החציוני שחושב עבור כל מדינות המדגם (0.22).

הבנקאיות הפעילות בהן במהלך השנים 2014-2000. הנתונים המופיעים בלוח מראים כי הקבוצה "הקטנה" כוללת 8 מדינות (אירלנד, דרום אפריקה, יוון, ישראל, נורבגיה, ניו-זילנד, פינלנד, שוודיה), הקבוצה "הבינונית" כוללת 7 מדינות (אוסטרליה, בלגיה, דנמרק, הולנד, ספרד, פורטוגל, קנדה), מספר זהה לזה שבקבוצה "הגדולה" (אוסטריה, איטליה, אנגליה, ארצות הברית, גרמניה, צרפת, שווייץ). כמו כן, ניתן לראות כי המספר הממוצע של הקבוצות הבנקאיות במהלך השנים 2014-2000 בכל אחת מהקבוצות שלעיל עומד על 14, 47 ו-356, בהתאמה. עוד ראוי לציין כי לא זו בלבד שישראל משתייכת לקבוצת הגודל הקטנה ביותר מבין השלוש, אלא שגם מספר הקבוצות הבנקאיות הפעילות בה הוא הנמוך ביותר מבין כל מדינות המדגם (11 קבוצות

לוח 3: קיבוץ מדינות שונות בהתאם לגודל המערכת הבנקאית (מספר הבנקים הפעילים במערכת)

מדינה	מספר בנקים פעילים	מערכת בנקאית
גרמניה	1,104	גדולה
איטליה	565	גדולה
ארה"ב	215	גדולה
צרפת	207	גדולה
אוסטריה	148	גדולה
שווייץ	139	גדולה
אנגליה	118	גדולה
ספרד	106	בינונית
קנדה	58	בינונית
דנמרק	54	בינונית
בלגיה	35	בינונית
הולנד	29	בינונית
אוסטרליה	26	בינונית
פורטוגל	24	בינונית
שוודיה	20	קטנה
דרום אפריקה	16	קטנה
יוון	15	קטנה
אירלנד	14	קטנה
נורבגיה	14	קטנה
ניו-זילנד	13	קטנה
פינלנד	13	קטנה
ישראל	11	קטנה

הסבר: מאגר הנתונים BANKSCOPE (נתונים של בנקים מסחריים ותאגידיים בלבד). טור "מספר בנקים" הינו ממוצע הקבוצות הבנקאיות הפעילות במדינה במהלך השנים 2014-2000. טור "מערכת בנקאית" משקף את קבוצת הגודל של המדינה (מערכת "קטנה" - עד 20 קבוצות בנקאיות, מערכת "בינונית" - בין 21 ל-110 קבוצות בנקאיות, מערכת "גדולה" - מעל 110 קבוצות בנקאיות).

לוח 4: מדדי ריכוזיות ממוצעים במדינות שונות במהלך השנים 2000-2014

מדינה	CR ₂	CR ₃	CR ₅	CR ₁₀	HHI
שוודיה	87%	95%	97%	99%	0.42
שווייץ	70%	79%	86%	94%	0.41
נורבגיה	79%	92%	96%	99%	0.36
פינלנד	72%	82%	93%	98%	0.34
אוסטריה	61%	69%	80%	90%	0.29
דנמרק	66%	82%	90%	96%	0.27
אוסטרליה	54%	67%	86%	97%	0.26
בלגיה	58%	76%	93%	97%	0.26
הולנד	60%	75%	91%	97%	0.26
ניו-זילנד	55%	68%	87%	98%	0.23
ספרד	62%	72%	83%	91%	0.22
ישראל	58%	74%	92%	100%	0.21
זרומ אפריקה	51%	69%	94%	100%	0.21
פורטוגל	56%	74%	86%	96%	0.21
אירלנד	56%	69%	85%	97%	0.18
יוון	49%	65%	86%	97%	0.17
קנדה	33%	46%	70%	88%	0.13
גרמניה	42%	51%	64%	76%	0.11
איטליה	33%	43%	57%	71%	0.10
אנגליה	38%	48%	62%	84%	0.10
צרפת	28%	37%	51%	69%	0.07
ארה"ב	23%	29%	37%	49%	0.04
חציון	56%	69%	86%	97%	0.22
ממוצע	54%	66%	80%	90%	0.22
סטיית תקן	16%	17%	16%	13%	0.10
מינימום	23%	29%	37%	49%	0.04
מקסימום	87%	95%	97%	100%	0.42

הסבר: מאגר הנתונים BANKSCOPE (נתונים של בנקים מסחריים ותאגידים בנקאיים בלבד). נתח השוק (s_i) של כל בנק עבור כל אחד מהממדים חושב על בסיס הערך החשבוני של "סך הנכסים" (כפי שמופיע במאזן הבנק), אולם בוצע גם באמצעות הערך המאוני של "ההלוואות" ו-"הפיקדונות", ללא שינוי מהותי בתוצאות. מדד CR_k מחושב לפי סכימת נתח השוק המצטבר של $k = 2, 3, 5, 10$ הבנקים הגדולים ביותר במערכת ($CR_k = \sum_{i=1}^k s_i$). מדד HHI מחושב לפי סכום ריבועי נתח השוק היחסי של כל הבנקים במערכת ($HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$).

ממוצע מדינות המדגם (בפרט, ההפרש ביניהם אינו עולה על סטיית תקן אחת), ולכן לא ניתן לדחות את ההשערה שריכוזיות מערכת הבנקאות בישראל שונה מרמת הריכוזיות הממוצעת של מדינות המדגם. ממצא זה מפתיע לאור העובדה שמערכת הבנקאות בישראל כוללת את מספר השחקנים הנמוך ביותר ביחס לכל מדינות ההשוואה, ולכן

כדי לבחון אם ההבדלים במדדי הריכוזיות השונים בין ישראל לבין ממוצע מדינות המדגם מובהקים מבחינה סטטיסטית, בדקנו את ההשערה שלפיה ההפרש בין המדד בישראל לבין ממוצע המדגם שונה מאפס. הממצאים מראים כי כל מדדי הריכוזיות הממוצעים שחושבו עבור מערכת הבנקאות בישראל אינם שונים באופן מובהק מאלו שחושבו עבור

לכאורה ניתן היה לצפות לריכוזיות גבוהה יותר בישראל לעומת מדינות בעלות מספר רב יותר של קבוצות בנקאיות פעילות.

לוח מספר 5 מציג את מדדי הריכוזיות הממוצעים במהלך השנים 2000-2014, תוך חלוקה לשלוש קבוצות הגודל השונות. הנתונים המופיעים בלוח מראים כי קיים קשר הפוך בין מספר הבנקים הפועלים במערכת (גודל השוק) לבין מידת הריכוזיות בה. בפרט, במדינות שבהן קיימת מערכת בנקאית קטנה, נרשם מדד CR_k הגבוה ביותר (בכל הרמות שנבדקו) מבין כל קבוצות הגודל, כאשר מדד ריכוזיות נמוך יותר התקבל עבור מדינות בעלות מערכת בנקאית בינונית, ואילו השוק הכי פחות ריכוזי התקבל במדינות בעלות מערכת בנקאית גדולה. תמונה דומה למדי התקבלה גם עבור מדד הריכוזיות הרפינדל-הירשמן, עת מדד ה- HHI החציוני שחושב עבור מדינות שבהן קיימת מערכת בנקאית גדולה עמד על 0.1 בעוד זה שחושב עבור מדינות בעלות מערכת בנקאית בינונית וקטנה עמד על 0.22 ו-0.26, בהתאמה, ממצא המצביע על כך שככל שכמות הבנקים במערכת גבוהה יותר,

מידת הריכוזיות בה נמוכה יותר. למותר לציין כי העובדה שמערכת הבנקאות בישראל משתייכת לקבוצת הגודל הקטנה תומכת בכך שמדובר במדינה בעלת שוק ריכוזי יחסית.

כדי לבחון אם ההבדלים במדדי הריכוזיות בין קבוצות הגודל השונות מובהקים מבחינה סטטיסטית, בדקנו את ההשערה שלפיה ההפרש במדדי הריכוזיות הממוצעים השונים (CR_k ו- HHI) בין כל שתי קבוצות גודל ("גדולה" לעומת "בינונית", "בינונית" לעומת "קטנה", "גדולה" לעומת "קטנה") שווה לאפס. לוח מספר 6 מציג את תוצאות המבחנים הסטטיסטיים. הממצאים המופיעים בלוח מראים כי כל מדדי הריכוזיות הממוצעים שנבדקו עבור הקבוצה הגדולה שונים באופן מובהק בהשוואה למדדים המקבילים בקבוצה הקטנה, כלומר ניתן לומר שלגבי קבוצות אלה קיים קשר שלילי מובהק בין רמת הריכוזיות של המערכת הבנקאית לבין גודלה. תוצאה פחות חד-משמעית התקבלה בעת ביצוע השוואה בין הקבוצה הגדולה לקבוצה הבינונית, ולפיה עבור חלק מהמדדים (CR_{10} , CR_5 , CR_3) קיים הבדל בין שתי

לוח 5: מדדי ריכוזיות ממוצעים במדינות שונות במהלך השנים 2000-2014 – השוואה לפי קבוצות גודל

קבוצת גודל	CR_2	CR_3	CR_5	CR_{10}	HHI
מערכת גדולה	42%	51%	62%	76%	0.10
מערכת בינונית	55%	70%	85%	95%	0.22
מערכת קטנה	63%	77%	91%	98%	0.26

הסבר: מאגר הנתונים BANKSCOPE (נתונים של בנקים מסחריים ותאגידיים בנקאיים בלבד). מדדי הריכוזיות השונים מוגדרים באופן דומה לזה שבלוח 4.

לוח 6: תוצאות מבחנים סטטיסטיים לגבי הבדלים בין קבוצות הגודל השונות במדדי ריכוזיות ממוצעים במדינות שונות במהלך השנים 2000-2014

קבוצות ההשוואה	CR_2	CR_3	CR_5	CR_{10}	HHI
גדולה לעומת בינונית	5.4%	1.6%	0.3%	0.4%	10.9%
בינונית לעומת קטנה	12.5%	16.0%	4.9%	0.6%	19.4%
גדולה לעומת קטנה	1.1%	0.3%	0.0%	0.1%	4.8%

הסבר: מאגר הנתונים BANKSCOPE (נתונים של בנקים מסחריים ותאגידיים בנקאיים בלבד). מדדי הריכוזיות השונים מוגדרים באופן דומה לזה שבלוח 4. הערכים המופיעים בנוף טבלה מציינים את ערכי ה-p-value של ההשערה שלפיה המדדים הממוצעים בכל אחת מקבוצות הגודל שאליה מתייחסת ההשוואה שווים אחד לשני. אם ערך ה-p-value המופיע בטבלה גבוה מ-5%, אזי לא קיים הבדל סטטיסטי מובהק בין שתי הקבוצות (אחרת ניתן לומר כי מדד הריכוזיות הממוצע בכל קבוצה שונה באופן מובהק מזה שבקבוצה האחרת).

קבוצות הגודל ועבור חלק מהם (HHI , CR_2) לא קיים הבדל. תוצאה דומה התקבלה גם בעת ביצוע השוואה בין הקבוצה הבינונית לקבוצה הקטנה (קיים הבדל בין שתי קבוצות הגודל רק עבור המדדים CR_5 - CR_{10}). תוצאות אלה תומכות בכך שהבדלים משמעותיים ברמת הריכוזיות קיימים רק עבור מערכות בנקאיות גדולות במיוחד (מדינות שבהן פעילות מעל 100 קבוצות בנקאיות) לעומת מערכות בנקאיות קטנות יותר.

כדי למדוד את רמת התחרותיות של מערכת הבנקאות בישראל (ושל כל אחת ממדינות המדגם), השתמשנו במודל של Panzar and Rosse (Panzar and Rosse, 1987). בהתאם למודל זה מחושב מדד ה- PR לפי סכום הנמישויות של הכנסות הבנק ביחס לכל אחד ממחירי גורמי הייצור שלו. לפיכך נמדדו הנמישויות ביחס לגורמי הייצור הבאים: (1) היחס בין הוצאות הריבית לבין סך פיקדונות הבנק; (2) היחס בין הוצאות כוח האדם לבין סך נכסי הבנק; (3) היחס בין הוצאות התפעוליות לבין סך נכסי הבנק. בנוסף, כללנו שלושה משתני בקרה עבור גודל הבנק (היחס בין סך ההון העצמי לבין סך נכסי הבנק, היחס בין סך ההלוואות לבין סך נכסי הבנק, הלוגרייתם של סך נכסי הבנק), וכן שלושה משתני דמה, האחד עבור התקינה החשבונאית המיושמת במדינה (כללי ה-IFRS הבין-לאומיים או כללי החשבונאות המקומיים), השני עבור סוג הבנק (בנק מסחרי או תאגיד בנקאי), והשלישי עבור השנה הקלנדרית, במטרה לנטרל השפעות עיתיות (time fixed effect).

לוח מספר 7 מציג את תוצאות אמידת מדד התחרותיות PR במהלך השנים 2000-2014 עבור כל אחת ממדינות המדגם. הנתונים המופיעים בלוח מראים כי מדד התחרותיות שחושב עבור מערכת הבנקאות בישראל (0.48) גבוה במעט מזה של ממוצע כל מדינות ההשוואה (0.43), ממצא המרמז על כך שרמת התחרותיות של מערכת הבנקאות בישראל גבוהה יחסית לממוצע שהתקבל עבור יתר המדינות שנבדקו. עם זאת, בדיקת ההשערה שלפיה ההפרש בין שני מדדים אלו שונה מאפס הראתה כי מדד התחרותיות שחושב עבור ישראל אינו שונה באופן מובהק מזה שחושב עבור ממוצע מדינות המדגם. ממצא זה עולה בקנה אחד עם תוצאות ההשוואה הבין-לאומית לגבי רמת

הריכוזיות בישראל, ולפיהן אין הבדל מובהק בין ריכוזיות מערכת הבנקאות בישראל לבין רמת הריכוזיות הממוצעת של כל מדינות ההשוואה.

זאת ועוד, מהתבוננות על החלוקה לקבוצות הגודל השונות, ניתן לראות כי במדינות שבהן המערכת הבנקאית היא קטנה, בינונית או גדולה נרשם מדד PR ממוצע של 0.39, 0.52 ו-0.39, בהתאמה, ממצא המצביע על כך שלא קיים קשר מונוטוני בין מספר הבנקים במערכת לבין מידת התחרותיות בה. עם זאת, בדיקת ההשערה שלפיה ההפרש במדדי התחרותיות הממוצעים בין כל שתי קבוצות שווה לאפס הראתה כי לא ניתן לדחות את ההשערה שהמדדים בכל קבוצת גודל שונים באופן מובהק מאלו של קבוצת הגודל האחרת. ממצא זה מעיד על כך שרמת התחרותיות של המערכת הבנקאית אינה מושפעת בהכרח מכמות הבנקים הפעילים במערכת.

לסיכום, לוח מספר 8 מציג (באופן איכותי) את רמת הריכוזיות והתחרותיות המשולבת של כל אחת ממדינות המדגם. בהתאם ללוח זה, ככל שמדינה ממוקמת "ימינה" יותר, רמת הריכוזיות בה גבוהה יותר. באופן דומה, ככל שמדינה ממוקמת "למעלה" יותר, רמת התחרותיות בה גבוהה יותר (כלומר, ככל שמדינה ממוקמת יותר "למעלה ושאלה", מערכת הבנקאות בה היא יותר תחרותית ופחות ריכוזית).

מהתרשים עולה כי ישראל נחשבת למדינה בעלת מערכת בנקאות ריכוזית יותר מזו של ממוצע מדינות המדגם, אך גם בעלת רמת תחרותיות גבוהה יותר יחסית לממוצע שלהן. עם זאת, כאמור לעיל, בדיקת השערות שביצענו לגבי הבדלים בין הערך הנמדד עבור ישראל לבין זה שנמדד עבור ממוצע מדינות המדגם מראה כי הבדלים אלו אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית.

על מנת לקבל תמונה הנותנת השוואה רחבה יותר בין ישראל לבין מדינות הנחשבות "דומות" לה, בדקנו את רמת תחרותיות המערכת הבנקאית בשש מדינות בעלות רמת ריכוזיות דומה לזו של ישראל (בלגיה, דנמרק, דרום אפריקה, הולנד, פינלנד, ניו-זילנד), וכן את רמת הריכוזיות בשש מדינות בעלות רמת תחרותיות דומה לה (אירלנד, אנגליה, בלגיה, גרמניה, דנמרק, פורטוגל). לוחות 9-10 מציגים את נתוני ההשוואה בין ישראל לבין המדינות

לוח 7: תוצאות אמידת מדדי תחרותיות במדינות שונות במהלך השנים 2000-2014

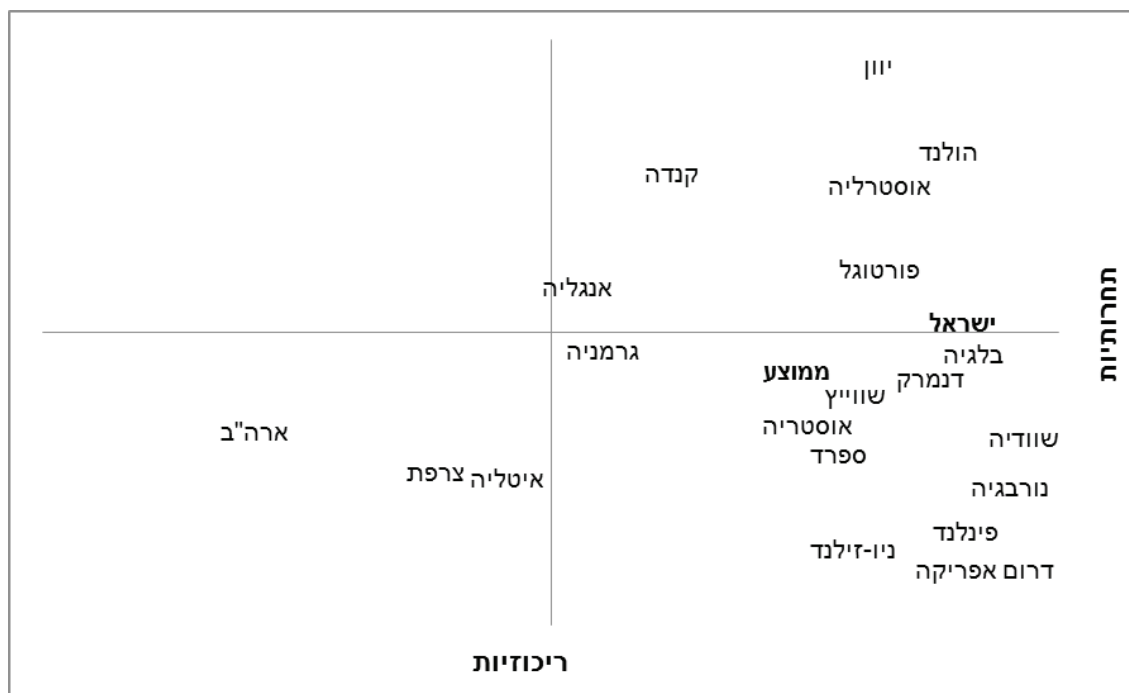
מדינה	PR H-statistic	סטיית תקן	מספר תצפיות
יוון	0.74	0.05	232
הולנד	0.65	0.04	444
אוסטרליה	0.62	0.05	383
קנדה	0.63	0.03	889
פורטוגל	0.53	0.04	361
אנגליה	0.51	0.03	1,770
אירלנד	0.50	0.07	203
ישראל	0.48	0.07	162
גרמניה	0.45	0.01	16,563
בלגיה	0.44	0.04	517
דנמרק	0.42	0.03	805
שווייץ	0.41	0.02	2,090
אוסטריה	0.37	0.02	2,221
ארה"ב	0.37	0.01	3,271
ספרד	0.36	0.02	1,600
שוודיה	0.36	0.04	313
איטליה	0.32	0.01	8,468
צרפת	0.32	0.02	3,100
נורבגיה	0.31	0.07	210
ניו-זילנד	0.26	0.15	197
פינלנד	0.26	0.07	189
דרום אפריקה	0.22	0.03	235
חציון	0.42	0.03	
ממוצע	0.43	0.04	
סטיית תקן	0.14	0.03	
מינימום	0.22	0.01	
מקסימום	0.74	0.15	

הסבר: מאגר הנתונים BANKSCOPE (נתונים של בנקים מסחריים ותאגידים בנקאיים בלבד). **מדד התחרותיות** מחושב לפי סכום הנמישויות של הכנסות הבנק ביחס לכל אחד ממחירי גורמי הייצור שלו (הוצאות ריבית, הוצאות כוח אדם, הוצאות תפעוליות). כל מדדי התחרותיות שנאמדו עבור כל מדינות המדגם הם מובהקים (שונים מאפס) ברמה של 95%.

בישראל (92%) גבוה מזה של ממוצע המדינות הדומות לה ברמת התחרותיות של המערכת (82%). עם זאת יש לציין כי ההבדלים בשני המדדים בין ישראל לבין קבוצות ההשוואה שבדקנו אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית. כמו כן, הממצאים שהתקבלו בהשוואה הבין-לאומית בין ישראל

הדומות לה בכל אחד ממדדי הריכוזיות והתחרותיות שבחנו. הנתונים המופיעים בלוחות אלו מראים כי מדד התחרותיות של ישראל (0.48) גבוה מזה של ממוצע המדינות הדומות לה מבחינת רמת ריכוזיות המערכת הבנקאית (0.39). באופן דומה, מתקבל כי מדד הריכוזיות של מערכת הבנקאות

לוח 8: ריכוזיות לעומת תחרותיות במדינות שונות במהלך השנים 2000-2014

הסבר: הציר האופקי נמדד באמצעות מדד הריכוזיות, ואילו הציר האנכי נמדד באמצעות מדד התחרותיות. ככל שמדינה ממוקמת יותר "ימינה", כך רמת הריכוזיות בה גבוהה יותר, וככל שהיא ממוקמת יותר "למעלה", כך רמת התחרותיות בה גבוהה יותר.

לוח 10: מדדי ריכוזיות השוואתיים בין ישראל לבין מדינות דומות אליה מבחינת רמת תחרותיות המערכת הבנקאית במהלך השנים 2000-2014

מדינה	PR	CR ₅
פורטוגל	0.53	0.86
אנגליה	0.51	0.62
אירלנד	0.50	0.85
ישראל	0.48	0.92
גרמניה	0.45	0.64
בלגיה	0.44	0.93
דנמרק	0.42	0.90
ממוצע	0.82	

היא ריכוזית יותר אולם גם תחרותית יותר (ללא מובהקות סטטיסטית) ביחס לממוצע המדינות בקבוצת השוואה.

לוח 9: מדדי תחרותיות השוואתיים בין ישראל לבין מדינות דומות אליה מבחינת רמת ריכוזיות המערכת הבנקאית במהלך השנים 2000-2014

מדינה	CR ₅	PR
דרום אפריקה	0.94	0.22
בלגיה	0.93	0.44
פינלנד	0.93	0.26
ישראל	0.92	0.48
הולנד	0.91	0.65
דנמרק	0.90	0.42
ניו-זילנד	0.87	0.26
ממוצע	0.39	

לבין המדינות הדומות לה תואמים את אלו שהתקבלו עבור כל מדינות המדגם, ולפיהם מערכת הבנקאות בישראל

סיכום

העצמי המינימלי שנדרש להקמת בנק חדש בישראל עמד על כ-400 מיליון ש"ח).

הגורם השני לדיכוי רמת התחרותיות ולהעלאת הריכוזיות בענף הבנקאות בישראל הוא עלויות מעבר גבוהות בין בנקים המושתות על הלקוחות. עלויות אלה נובעות משתי סיבות עיקריות: הראשונה היא בעיקר בירוקרטית, ולפיה פתיחת חשבון בנק חדש היא הליך טכני מעיק (המחייב, בין היתר, נוכחות פיזית של הלקוח בבנק), אשר בולם את הנכונות של לקוחות קיימים לעבור מבנק לבנק. סיבה נוספת, לא פחות מהותית, היא פסיכולוגית, ולפיה מרבית הלקוחות הבנקים (בעיקר במגזר הפרטי) אינם ששים לבצע שינויים דרמטיים בחייהם ("אפקט הסטטוס קוו"), ולכן נמנעים ממעבר לבנק אחר גם כאשר מובטחים להם תנאים טובים יותר. נוסף על כך, לישראל יש היסטוריה בנקאית ייחודית שתורמת אף היא לריכוזיות המערכת: לשתי הפירמות הגדולות בענף (בנק לאומי ובנק הפועלים) יש רקע של השתייכות פוליטית-מגזרית, דבר אשר הקנה להן בשנים עברו נתח שוק לא מבוטל ותרם לנודלם העצום באופן יחסי לשאר השחקנים. סיבות אלה גורמות לכך שמרבית הלקוחות הפרטיים בישראל נוטים לרכז את כל פעילותם בבנק אחד במשך תקופת זמן ארוכה מאוד, וכך הופכים ללקוחות "שבויים" של הבנק בכל פעולה ובכל שירות בנקאי שהם מעוניינים לבצע או לצרוך. מצב זה תורם לקיומו של שיווי משקל יציב שבו מרבית הלקוחות הבנקים בישראל, אשר ממילא מרכזים את כל פעילותם הבנקאית אצל הבנקים הגדולים במערכת, יתמידו גם בעתיד.

האם ענף בנקאות בעל מבנה ריכוזי הינו טוב או רע ברמת המשק כולו? מצד אחד, מערכת בנקאית שבה פועל מספר מצומצם של שחקנים גדולים היא יציבה יותר, בעלת יתרונות רבים יותר לנודל ואף מאפשרת יכולת פיקוח טובה יותר של הבנק המרכזי. מנגד, מערכת ריכוזית יוצרת בנקים שהם "גדולים מכדי לקרוס" ("Too big to fail"). במצב זה, הבנקים הגדולים מתפתים לקבל על עצמם סיכונים גבוהים ביוזעם שהמשלה תציל אותם (אם וכאשר הדבר יידרש) כדי להגן על תושביה. עדות לקיומה של תופעה שלילית זו ניתן למצוא בהלאמת מרבית הבנקים בישראל לאחר פרשת "ויסות מניות הבנקים" בשנת 1983, ובהתערבות הממשלתית להצלת בנקים גדולים בארצות הברית לאחר "משבר הסאב-פריים" בשנת 2008.

בדקנו את רמת הריכוזיות והתחרותיות של מערכת הבנקאות בישראל באופן עיתי והשוואתי בין השנים 2000-2014. הממצאים מראים כי מערכת הבנקאות בישראל היא ריכוזית יותר, הן ביחס למדינות מערביות אחרות והן בהשוואה לקבוצת גודל המערכת הבנקאית שהיא משתייכת אליה. אף על פי כן, ההבדלים שמצאנו ברמת הריכוזיות בין ישראל לבין קבוצות ההשוואה אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית. בנוסף, מצאנו כי מערכת הבנקאות בישראל מתאפיינת ברמת תחרותיות דומה לזו של הממוצע במדינות המדגם ובקבוצת הגודל שאליה היא משתייכת. התוצאות שהתקבלו הן עקביות לאורך זמן ועלויות בקנה אחד עם אלה שהתקבלו במחקר קודם על השוק הישראלי (Ruthenberg, 2008). עם זאת, מבחינת רמת התחרותיות, מצאנו כי מערכת הבנקאות בישראל אינה נחשבת תחרותית פחות, בממוצע, ביחס למדינות המדגם וביחס למדינות המצויות בקבוצת הגודל שלה.

על אף העובדה שהתוצאות שקיבלנו מצביעות על כך שרמת התחרותיות של ענף הבנקאות בישראל אינה גבוהה באופן מובהק מזו שהתקבלה עבור ממוצע 21 מדינות מערביות אחרות, נראה כי מערכת הבנקאות בישראל סובלת, בכל זאת, מריכוזיות יתר ומהיעדר תנאים בסיסיים לקיומו של שוק תחרותי. לתכונה זאת יש שתי סיבות אינהרנטיות אשר אינן באות לידי ביטוי במאפיינים טכניים (כגון מספר הקבוצות הבנקאיות הפעילות במערכת), ואף לא במדדי התחרותיות והריכוזיות השונים שחישבנו.

הסיבה הראשונה היא שענף הבנקאות בישראל פועל בשוק שחסמי הכניסה אליו גבוהים במיוחד. חסמים אלה באים לידי ביטוי ברגולציה קפדנית ונוקשה כלפי בנקים חדשים המעוניינים להצטרף למערכת (למשל, קשיים בהשגת רישיונות מהבנק המרכזי). כמו כן, קיימות עלויות קבועות משמעותיות (למשל, השקעה בפתיחת סניפים חדשים, העסקת כוח אדם מיומן, פיתוח שם מותג אמין בקרב הציבור) שעמן נאלצים להתמודד שחקנים חדשים המעוניינים לחדור לענף. למותר לציין כי סיבות אלה גורמות להדרה לא רק של מתחרים מקומיים חדשים, אלא גם מונעות אפשרות כניסה של בנקים זרים הנדרשים לשאת בעלויות ראשוניות גבוהות מאוד, דבר ההופך את ההשקעה לבלתי כדאית עבורם (כך למשל, נכון לשנת 2016, ההון

להתמודדות עם (חוסר) התחרותיות הרווחת בענף הבנקאות בישראל. המטרה המוצהרת של ועדות אלה הייתה להגביר את רמת התחרותיות בענף באמצעות תקנות וחוקים חדשים אשר יקטינו את כוח השוק של הבנקים הגדולים הפועלים במערכת ואת חסמי הכניסה אליה. עיקרי ההמלצות של ועדות אלה הם: (1) הגבלת מעורבות הבנקים ופעילותם במסחר בשוקי ההון באמצעות מכירת מלוא אחזקותיהם בקרנות נאמנות ובקופות נמל (ועדת בכר, 2004); (2) קביעת רשימה סגורה של עמלות שבנקים יהיו רשאים להשית על לקוחותיהם (ועדת כחלון, 2007); (3) הגדלת מספר השחקנים הפעילים במערכת הבנקאית והגברת שקיפות המידע החשוף ללקוח (ועדת זקן, 2013); (4) הוספת גופים חוץ-בנקאיים מפוקחים וספקי שירותים בנקאיים חדשים למערכת הבנקאית, והגבלת פעילות הבנקים הגדולים בשוק כרטיסי האשראי (ועדת שטרם, 2016). עם זאת, לאור הנתונים והממצאים שהוצגו במאמר זה, לא ברור כלל אם הרפורמות שהוצעו על ידי הבנק המרכזי השפיעו על רמת הריכוזיות והתחרותיות של ענף הבנקאות בישראל.

רופ' אלי אמיר | eliamir@tauex.tau.ac.il

השוואה עם מדינות ברחבי העולם מגלה כי במספר לא מבוטל מהן הרגולציה קפדנית פחות וחסמי הכניסה נמוכים יותר מאשר במערכת הבנקאות בישראל. הדוגמה הבולטת ביותר היא אנגליה, אשר נחשבת למדינה בעלת מספר הבנקים ללא סניפים (challenger banks) הגבוה ביותר בעולם, ממצא המרמז על עידוד מצד הרגולטור לשחקנים חדשים וקטנים יותר בענף (סוג זה של בנקים אינו קיים כלל בישראל). בנוסף, מחקר של Demirguc-Kunt, Laeven (Demirguc-Kunt et al., 2003) מראה כי אחוז דחיית הבקשות לפתיחתם של בנקים חדשים במהלך השנים 1999-2003 ב-27 מדינות שנסקרו בחמש יבשות, קטנות כגדולות, עמד על 0%, ממצא המעיד על מגמה ברורה של הסרת חסמי כניסה ועידוד בנקים חדשים לכניסה למערכת (לשם השוואה, בישראל הבנק המרכזי לא אישר הקמה של בנק חדש במשך כמעט חמישה עשורים).

המבנה הריכוזי של מערכת הבנקאות בישראל, יחד עם חסמי הכניסה הגבוהים הקיימים בענף, הביאו להתערבות רגולטורית של הבנק המרכזי. במהלך העשור האחרון הוקמו מספר ועדות שהמכנה המשותף להן הוא חיפוש דרכים

- Al-Muharrami, S. (2009). The competition and market structure in the Saudi Arabia banking. *Journal of Economic Studies*, 36(5), 446-460.
- Arrawatia, R., & Misra, A. (2014). Competition, concentration and the relevance of new banks' entry in the Indian banking system. *Global Business Review*, 15(2), 223-236.
- Biekpe, N. (2011). The competitiveness of commercial banks in Ghana. *African Development Review*, 23(1), 75-87.
- Bikker, J. A., & Haaf, K. (2002). Measures of competition and concentration in the banking industry: a review of the literature. *Economic & Financial Modelling*, 9(2), 53-98.
- Coccorese, P. (2004). Banking competition and macroeconomic conditions: a disaggregate analysis. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 14(3), 203-219.
- De Bandt, O., & Davis, E. P. (2000). Competition, contestability and market structure in European banking sectors on the eve of EMU. *Journal of Banking & Finance*, 24(6), 1045-1066.
- Demirguc-Kunt, A., Laeven, L., & Levine, R. (2003). Regulations, market structure, institutions, and the cost of financial intermediation (No. w9890). National Bureau of Economic Research.
- Güenalp, B., & Çelik, T. (2006). Competition in the Turkish banking industry. *Applied Economics*, 38(11), 1335-1342.
- Gutiérrez de Rozas, L. (2007). Testing for competition in the Spanish banking industry: The Panzar-Rosse approach revisited.
- Hondroyannis, G., Lolos, S., & Papapetrou, E. (1999). Assessing competitive conditions in the Greek banking system. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 9(4), 377-391.
- Kashi, F., & Beynabadi, J. Z. (2013). The degree of competition in Iranian banking industry: Panzar-Rosse approach. *African Journal of Business Management*, 7(43), 4380-4385.
- Matthews, K., Murinde, V., & Zhao, T. (2007). Competitive conditions among the major British banks. *Journal of Banking & Finance*, 31(7), 2025-2042.
- Mercan, M. (2012). Competitive conditions in the banking industry of Georgian economy: PR H Model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 1260-1264.
- Mkrtchyan, A. (2005). The evolution of competition in banking in a transition economy: an application of the Panzar-Rosse model to Armenia. *The European Journal of Comparative Economics*, 2(1), 67.
- Olszak, M., Świtała, F., & Kowalska, I. (2013). Competition in commercial banks in Poland—analysis of Panzar-Rosse H-statistics.

- Panzar, J. C., & Rosse, J. N. (1987). Testing for "monopoly" equilibrium. *The Journal of industrial economics*, 443-456.
- Park, K. H. (2009). Has bank consolidation in Korea lessened competition? *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49(2), 651-667.
- Repon, M. A. H., & Islam, K. Z. (2016). Competition and concentration in Bangladeshi banking sector: an application of Panzar-Rosse Model. *International Journal of Finance & Banking Studies* (2147-4486), 5(1), 16-29.
- Ruthenberg, D., & Landskroner, Y. (2008). Loan pricing under Basel II in an imperfectly competitive banking market. *Journal of Banking & Finance*, 32(12), 2725-2733.
- Vesala, J. (1995). Testing for competition in banking: Behavioral evidence from Finland.
- Yuan, Y. (2006). The state of competition of the Chinese banking industry. *Journal of Asian Economics*, 17(3), 519-534.
- בנק ישראל, הצוות לבחינת הגברת התחרותיות בענף הבנקאות, דוח מסכם, 19 במרץ 2013
<http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/19032012e.aspx>
- האוצר, הוועדה להגברת תחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דוח מסכם, ירושלים, 1 בספטמבר 2016.
<http://mof.gov.il/Committees/Pages/competitivenessCommittee.aspx>
- הצוות הבין-משרדי לעניין רפורמה בשוק ההון, דוח מסכם, ירושלים, ספטמבר 2004.
<http://mof.gov.il/hon/information-entities/controllicensingandtransferofgoods/documents/bachar.pdf>
- ועדת החקירה הפרלמנטרית בעניין עמלות הבנקים, דוח מסכם, הכנסת, ירושלים, 19 ביוני 2007.
https://www.knesset.gov.il/committees/heb/docs/bank_inq.pdf